تیۆرێکی لیبراڵیی جیابوونەوە*

هەری بێڕن
و: کوردەوان کەریمی

جیابوونــەوە خــوازی کێشــەیەکی گەورەی «سیاســی- کۆمەڵایەتــی»ی هاوچــەرخ و کێشــەیەکی بنەڕەتی بەڵام پشــتگوێخراوی فەلســەفەی سیاســییە. لێرەدا هەوڵ دراوە بابەتــی جیابوونەوە لە پشــتگوێ خســتنی فەلســەفی ڕزگار بکرێ و گرینگیی تیۆریکی، لــە ڕێــگای پەرەپێدانی تیۆرێکــی پێوانەیی جیابوونەوە ئاشــکرا بکرێ. بانگەشــەی ئەوە دەکرێ کــە لیبراڵیزم، پێویســتی هەیە کە جیابوونەوە ڕێگاپێدراو بێ ئەگەر بە شێوەیەکی کاریگەر خواســتی گرووپێکــی کۆمەڵایەتی کە لە ســەر خاکێکدا کۆبوونەتەوە بە دواوە بیــت و لــە ڕووی ئەخلاقــی و کردەییەوە ئیمکانی هەبــێ. بەڵگە دەهێنرێتەوە کە ئەمە پێویســتە لە ڕێگای لیبرالیزمی ئەرزشی کە لــە ئازادیدا جێ دەگرێ، لــە ڕێگای تیۆریی لیبراڵــی حوکمداریّتیی گشــتی و لە ڕێگای حوکمدارێتیی زۆرینەی یاســاییەوە بێت. ئەم بەڵگاندنە دێتە ئاراوە کە بنەمای ڕێگەپێدراوی جیابوونەوەی باسکراو، نە لە ڕووی تیۆری و نە لەڕووی کردارەوە قەبووڵکراو نییە و هەندێ لەو مەرجانەی کە لەوانەیە جیابوونەوە نامومکین بکەن دیاریکراون.

بەشی یەکەم

جیابوونــەوە بابەتێکــی فەرامــۆش کــراوی فەلســەفەی سیاســییە. مەبەســتی من لە جیابوونــەوە، خۆکشــاندنەوە لــە وڵاتێک و دەوڵەتە ناوەندییەکەی ئەو وڵاتە و لە بەشێک لەم وڵاتەیە. لایەنی کشاوە، هاووڵاتیان و ئەو هەرێمە لە خۆدەگرێ کە ئەوانی تێدا دەژین. پارچەی جیابووەوە، داواکارییەکی ســەبارەت بە شوناسی یاســاییی دەوڵەتی حاکم نییە و بە زۆری بەشــە بچووکەکەی ئەو دەوڵەتەیە. ئەگەر لایەنێک لە وڵات کە یەکیەتیی خۆی تووشــی کێشــە ئەکات دەوڵەتی ناوەندی لە خۆ بگــرێ و داواکاری شوناســی حقووقیی دەوڵەتــی مەوجوودی هەبێ، ئێمە بە جێگای جیابوونەوە، کەیسی(داواکاری) دەرکردنمان هەیە. شیاوی باســکردن نیە کە جیابوونەوە بابەتێکی فەلســەفیی پشتگوێ خراوە، ئەگەر بە دەگمەن لە ئێســتادا هێچ چەشنە بزاوتی جوداییخــواز بوونی هەبــێ و جیابوونەوە لە ڕووی تیۆریکەوە گرینگیی نەبێ. لە ڕاســتیدا جوداییخوازی یەکێک لە گەورەترین کێشــە کۆمەڵایەتی-سیاســییەکان لــە جیهانــی هاوچەرخدایــە. کاتانگا، بیافــرا، بەنگلادێش، ئەریتری، سوودان و ئیرلەندی باکوور تەنها نموونەگەلێکی بەرچــاو و تراژیکن. بە زۆری ڕۆژانە میدیاکان هەواڵی هەندێ کێشمەکێشی جوداییخــوازی لــە سەرتاســەری دونیــا بڵاودەکەنەوە: چ لــە پێوەندی لە گەڵ گەلی کێبێک، کرۆواتەکان، سکاتلەند و وێڵزییەکان، کۆرسیک و برێتۆنەکان، باسکەکانی ئیسپانیا و فەڕانسە، سووماڵیاییەکانی کێنیا و ئەسیۆپیا، کوردەکانی ئێران، عێراق، تورکیا و سووریا، یان ناگاس و میزۆسەکانی هێندستان. لەبەرئەوەی کە دەمهەوێ سەرنج بە مەسەلەیەکی سیاسی بدەم کە لەودا ســڕینەوەی کۆلۆنیالیزم، تەنها فۆڕمێکی تایبەت و لە هەندێ ڕووەوە لاوەکییە. لــە ڕووی تیۆریکــەوە سەرنجڕاکێشــترین نموونەکانی جیابوونەوە ئەوانن کە بەشێک لە وڵاتی یەکگرتوو ئارەزوو دەکات جیا ببێتەوە. ئەم کێشــە سیاسیە لەوانەیە هەتا ئەو کاتەی کە بە هیچ جۆرێک هیــچ دەوڵەتێک بوونی نەبێ، دەمێنێ.

لە ڕوانگەی تیۆریکەوە جیابوونەوە یەکێک لە کێشە بنەڕەتییەکانی فەلسەفەی سیاسییە، تەنانــەت ئەگــەر لــە لایــان فەیلەســووفە هاوچەرخەکانەوە دانی پێدا نەنرێ. بابەتەکانی ژێــرەوە لە بەرچــاو بگرن. بە پێــی تیۆریی دیمۆکراتیــک خەڵــک ســەروەرییان هەیە. ئاخۆ ئــەم ســەروەرییە تایبەتمەندییەکی بە کۆمەڵی هەموو هاووڵاتیانــی دەوڵەتێکە یان بەشــێکی ئەوان ئەتوانن پشــکی خۆیان لە مافــی حوکمدارێتی، بە ڕێکخســتنی خۆیان

وەکوو دەوڵەتێکی سەربەخۆ، جیبەجێ بکەن؟ وا دەگوترێ کە یاسای زۆرینە، بەشێکی بنەڕەتی لە دیموکراسییە. بەڵام ئاخۆ حوکمی زۆرینە لە ڕووی ئەخلاقییەوە شەرعییەتی هەیە ئەگەر کەمینەیەکی خاوەن هەرێمێک دان بە یەکیەتیی دەوڵەتەدا نەنێت؟[۱] بە پێی لیبرالیزم، ئازادی گەورەترین چاکەی سیاسییە. ئاخۆ ئەمە بە واتای ئازادیی جیابوونەوەیە؟ ئەمانە کێشەی نوێن کە بە هۆی جیابوونەوەوە لە ناو پرسیارە نەریتیەکان سەبارەت بە دەوڵەت دێنە ئاراوە. بەڵام بە دڵنیاییەوە، خۆی لەخۆیدا جیابوونەوەش هەروەها هەندێ پرسیار دێنێتە ئاراوە. لە چ بارودۆخێکدا ئەگەر بوونی ببێ، پێشگرتن بە جیابوونەوە بە شێوەیەکی توندوتیژ لە ڕووی ئەخلاقییەوە پاساو هەڵدەگرێ؟ ئاخۆ مافی ئەخلاقی بۆ جیابوونەوە بوونی هەیە؟ ئەگەر هەیە کێن ئەوانەی وا کاندیدای وەها مافێکن: نەتەوەکانی ئەندامی وڵاتانی فرە نەتەوە، دەوڵەتەکانی ئەندام لە فێدراسیۆنێکدا، هەرگرووپێک لە ناو دەوڵەتێکدا کە هەرێمێکی شیاو و ئیرادەی جیابوونەوەیان هەیە؟ سەرەڕای هۆشداریی ڕۆسۆ بە بیردۆزانی سیاسی کە وا پیشان نەدەن کە دەوڵەتەکان «خاوەنی سەقامگیریی ئەوتۆن کە بارۆدۆخی مرۆیی کاریان تێناکات»، فەیلەسووفە هاوچەرخەکان بە جۆرێک دەنووسن گوایە جیهان لە دەوڵەتگەلێک پێک هاتووە کە تا ئەبەد ژمارە و سنوورەکانیان نەگۆڕن.[۲] ئەمە وەکوو ئەوە وایە ئەو فەیلەسووفانەی کە لەسەر مەسەلە ئەخلاقییەکانی هاوسەرگیری و بنەماڵە دەنووسن باسی تەڵاق نەکەن. جیابوونەوە هەمیشە لە لایان فەیلەسووفەکانەوە ئەوەندەش پشتگوێ نەخراوە. لە سەدەکانی شازدە و حەڤدەدا نائاسایی نەبوو کە ئەم بابەتە لە بەرهەمە فەلسەفیەکاندا جێگە بگرێت. ئاڵتۆسیۆس جیابوونەوەی، لە نێو ڕێگاچارەی دادپەروەرانە، بە دژی ستەمکاری دانابوو.[۳] گرۆتیۆس ڕایگەیاند کە لە هەندێ کەیسی تایبەتدا بەشێک لە دەوڵەتێک لەوانەیە مافی جیابوونەوەی هەبێ.[۴] لە لایەکی دیکەوە، پافێندۆرف بە پێی تیوریی هابزی دەسەڵاتی ڕەهای حاکم، ڕەدی کردووە کە جیابوونەوە ڕێگاپێدراو بێت.[۵] لەو کاتەوە چەمکی مافی دیاری کردنی چارەنووسی نەتەوەیی دەرکەوت و بابەتی جیابوونەوە ئێستا بە گشتی لە ژێر ئەو چەمکەدا هاوپۆل دەکرێ و دێتە ئاراوە. بە گشتی مافی دیاری کردنی چارەنووس بە جۆرێک لەبەرچاو دەگیرێ کە مافی جیابوونەوەش لە خۆبگرێ. بەم حاڵەش گریمانەی [پۆلێن کردنی] مەسەلەی جیابوونەوە لە ژێر بابەتی دیاری کردنی چارەنووسی نەتەوەیی، جیابوونەوەی لە پشتگوێ خستنی فەلسەفی ڕزگار نەکردووە. ئەگەرچی ژمارەیەکی زۆر لە دەوڵەتە نوێیەکان، لە ژێر دروشمی مافی دیاری کردنی چارەنووسی نەتەوەیی لە دایک بووگن، ئەم بابەتە(مافی دیاری کردنی چارەنووس) نزیکەو هەمان ڕادەی کە فەیلەسووفەکان چەمکی جیابوونەوە پشتگوێ دەخەن، پشتگوێ دەخرێ. هیچ بەرهەمێکی فەلسەفی بە ئینگلیزی نیە کە ئەم بنەمایە بخاتە ژێر ڕەخنەیەکی بەردوام یان هەوڵ بدات بنیاد و بنەمای پێویستی بۆ دابین بکات.[۶] هەرچۆنێک بێت بابەتی جیابوونەوە ناتوانێ بە تەواوی لە ژێر ناونیشانی دیاری کردنی چارەنووسی نەتەوەیی خۆی ببینێتەوە. توێژینەوەی ئەم دواییانە پیشانی ئەدات کە

> **جیابوونەوە بابەتێکی فەرامۆش کراوی فەلسەفەی سیاسییە. مەبەستی من لە جیابوونەوە، خۆکشاندنەوە لە وڵاتێک و دەوڵەتە ناوەندییەکەی ئەو وڵاتە و لە بەشێک لەم وڵاتەیە**

ئەگەر دانیشوانی ویستێریای باکوور لە ڕووی فەرهەنگییەوە بە ڕادەی پێویســت لە خەڵکی دیکەی ویســتێریا جیاواز بن، ئەکرێ لە سەر بنەمای مافی دیاری کردنی چارەنووس پاساو بــۆ جیابوونەوە بهێنرێتەوە. بــەڵام بەرهەمی پێشــووی نووســەرانی وەکوو ئاڵتۆســیۆس پیشــان ئەدات کە ئەتوانرێ هەروەها پاســاو بــۆ جیابوونەوە وەکوو چارەســەرێک بە دژی ستەمکاری بە بێ هەرچەشــنە پێداچوونەوە بە مافی دیاری کردنی چارەنووسی نەتەوەیی بهێنرێتــەوە. بــە کورتی دەبــێ بگوترێ کە یەکیەتیی دەوڵەتێک بــە هۆکاری بێجگە لە جیــاوازی یان یەک نەبوونــی نەتەوەیی بۆی هەیە بکەوێتە ژێر پرسیارەوە.

بەشی دووەم

یەکێک لــە ڕێگاکانــی ڕزگار کردنی بابەتی جیابوونەوە لە پشــتگوێ خستنی فەلسەفی ئەوەیە کە بپرســین لیبرالیزم، فەلســەفەی سیاسیی زاڵ لە ڕۆژئاوا، چ ئەنجامگەلێکی(مانا، کاریگــەری، نیشــانە) بۆ ڕێگاپێــدراو بوونی جیابوونەوە هەیە. ئەم پرســیارە بەشــێک لە پرســیارێکی گەورەتــرە کە دەپرســێت کام بنچینە و ڕێبازگەلێک شــەرعیەتی ئەخلاقیی گۆڕانکاری لە ســنووری دەوڵەتــەکان ڕوون دەکەنــەوە. هەر فەلســەفەیەکی سیاســیی گشتگیر دەبێ وەها بنەماگەلێک لە خۆبگرێ.

لــە یەکەمین هەنگاوەکان بە مەبەســتی پەرەپێدانــی تیۆریکی پێوانەیــی جیابوونەوە، زانیوومــە کــە فۆکــووس خســتنە ســەر ڕێگاپێدراوبوون لە بری خوازراو بوون یان ڕەوا بوونی جیابوونەوە بەســوودە. ئــەم جیاوازییە ســێ لقییــە، ئەتوانرێ لە ڕێــگای نموونەی تەڵاق ڕوون بکرێتــەوە. لە هەندێ لە وڵاتان تەڵاق گرتــن تەنها لەبەر هەنــدێ هۆکاری تایبــەت ڕێگاپێدراوە (بۆ نموونــە زیناح یان زوڵم) کە ئەتوانێ وەکوو پاســاوێکی ئەخلاقی بۆ هەڵوەشــاندنەوەی هاوسەرگیری لە بەرچاو بگیرێ. لە وەهــا بارووودۆخێکدا خوازراوبوون بە تەنها بۆ کۆتایی هێنــان بە پێوەندی (بۆ نموونە لەبەر ئەوەی کە هاوســەرەکان هێندە ئەگونجاون کە بە ئەگەری زۆر جودا لە یەک بەختەوەرتــر ئەبن) لە ڕووی یاســاییەوە بۆ تــەڵاق بەس نیە؛ هەڵبەت هەروەها بە تەنها خواستی یەک یان هەردووی هاوسەرەکانیش بۆ کۆتایی هێنان بــە ژن و مێردایەتی بەس نیە. ئاشکرایە کە دوایین خاڵ لەم سێ ڕێبازە مومکینە، لەمــەڕ ڕێگاپێــدراو بوونی تەڵاق، لیبراڵترینیانــە. بەم پێیە تەڵاقی زۆرتر لە چاو ئەو دوو بۆچوونەی دیکە ڕێگاپێدراوە.

بانگەشەیەک کە من لەم وتارەدا بەسەرنج دان بــە جیابوونەوە بەڵگەی بۆ دەهێنمەوە لە لیبراڵترین بۆچوونەکان ســەبارەت بە تەڵاق نزیکتریــن مەودای هەیە؛ بۆچوونەکە ئەمەیە: فەلسەفەی سیاسیی لیبراڵ، پێویستی بەوەیە کــە جیابوونــەوە ڕێگاپێدراو بــێ، ئەگەر بە شــێوەیەکی کاریگەر لە لایان گرووپێک کە خــاک و هەرێمی تایبەت بــە خۆیان لە ناو دەوڵەتێکدا هەیە جێبەجێ بکرێ و لە ڕووی ئەخلاقی و کردەییەوە ڕێی تێ بچێت. ئەوەی کــە چ بارووودۆخێک لەوانەیــە جیابوونەوە لە ڕووی ئەخلاقــی یان کردەییــەوە نامومکین بکات لە بەشی چوارەمدا باسی لێوە دەکرێت.

من ســێ بەڵگە بۆ ئەم بۆچوونەی کە لێرەدا هاتە ئاراوە دەخەمە ڕوو کە بریتین لە ئازادی، ســەروەری و حوکمدارێتیــی زۆرینــە. ئەم بەڵگەهێنانەوانە دوو گریمانە لە خۆیان دەگرن کە من لێرەدا باسیان لێوە ناکەم.

یەکــەم، مــن وای دادەنێــم کــە بــە شــێوەیەکی ئاســایی، لە حاڵی حــازردا بۆ دوو دەوڵــەت کردەیی نیە هەتا ســەروەریی یاســایی خۆیان بە سەر تەواوی ناوچەی ژێر دەسەڵاتیاندا هاوبەش بکەن. لەم ڕووەوە ئەگەر ئامریکاییە ڕەشپێستەکان بیانەوێ لە ویلایەتە یەکگرتووەکان جیا ببنەوە، ئەمە ناتوانرێ بە دوو دەوڵەتی دەســەڵاتداری یاسایی لە سەر

هەرێمی ئێستای ویلایەتە یەکگرتووەکان و بە دوو ژمـــارەی زۆری هاوولاتییان کە لە رووی هەرێمییەوە تێکەڵن جێبەجێ بکرێ: دەوڵەتی هەبوو، کە پاش جیابوونەوەی ڕەشپێستەکان تەنها دەســـەڵاتی بەسەر نارەشــەکاندا هەیە؛ و دەوڵەتی تازە کە ســـنووری دەســـەڵات و شەرعیەتی تەنها ڕەشەکان دەگرێتەوە.

دووەم، مـــن وای دادەنێم کـــە تەواوی خەڵک مافێکی ئەخلاقییان هەیە کە بەشێکی دادگەرانە لە ناوچەیەکی شـــیاوی نیشتەجێ بوون لە ســـەر زەوییان هەبێ و گرووپێک لە خەڵک کە لە مێژە دانیشـــتووی ناوچەیەکن مافێکی ئەخلاقییان بۆ درێژەدان بە نیشتەجێ بوون لەوێدا هەیە.

ئازادی

لیبرالیزم وای دادەنێ کە خەڵکانی گەورەساڵی ئاســـایی هەڵبژێرەرانـــی خۆبەڕێوەبـــەرن کە لانیکەمی مەرجە تایبەتەکانی ژیری لە بیرورا و کرداردا پێـــڕەوی دەکـــەن. کەوابوو ئەوان ئـــەو تواناییەیان تێدایە تا لە ژێر ڕۆشـــنایی هۆکارەکاندا بە بیرورا و ئامانجەکانیاندا بچەنەوە، هەتا بڕیارگەلی شـــیاو لە گـــەڵ ئەم بیرورا و ئامانجانە بدەن و بەمەبەستی کاریگەری دانان لە ســـەر ڕەوتی جیهان، بە کردەوە پێڕەوییان بکەن. وەها کەســـانێک بەرپرســـی ئەوەن کە لە خۆیانی ســـاز دەکەن و ئەوەی کە لە گەڵ خەڵکی دیکەدا دەیکەن.[٧] کەوابوو دەرووەست بـــوون بە ئازادیی تاکەکەســـی کـــە ڕێگا بە تاکەکان ئەدات تواناکانی ئاماژەپێکراو بە کار بهێنن و پەرەی پێبدەن، توخمی ســـەرەکیی یەکخســـتن لە هەمەچەشنیی ڕوانگەکانە کە نەریتی لیبرال لە فەلســـەفەی سیاسیدا پێک دێنێ. «بەشـــە جۆراوجۆرەکانی لیبرالیزم باس لە ڕێبـــازی جیاوازی مەســـەلەی چۆنیەتیی ڕێکخســـتنی کۆمەڵگا بە چەشـــنێک دەکەن تـــا بتوانـــێ زۆرترین ئازادی بـــۆ هاوولاتیانی خۆی دەســـتەبەر بـــکات».[٨] کەوابوو ئازادی بـــۆ لیبراڵـــەکان نەبوونی ڕێگرییـــە لەبەردەم بژاردەی تاکەکان ســـەبارەت بە ئەنجام دانی ئەو شـــتانەی ئەیانەوێ ئەنجامـــی بدەن. بە پێچەوانـــەی ئانارشیســـتەکان، لیبراڵـــەکان پێیان وایـــە کە دەوڵەت دەتوانێ ئامرازێک بۆ دەســـتەبەرکردنی زۆرترین ڕووبەری ئازادی بێت. لیبراڵـــەکان ڕێگرییەکانـــی دەوڵەت تا ئەو جێگایەی کە پێویســـتن بۆ ئازاد کردنی تاکەکان، لە سنووربەندیی گەورەتری سروشت یـــان توندوتیژیی کۆمەڵایەتـــی (لیبراڵیزمی کلاســـیک) و ســـنووربەندیی گەورەتـــری سیســـتمێکی ئابووری لەخۆگری نایەکسانیی گەورەی ئابووری و بەهۆی ئەوەوە دەسەڵاتی سیاسی و کۆمەڵایەتی (لیبرالیزمی مۆدێرن)، پەسەند ئەکەن.[٩]

بە هۆی دەرووەســـت بوونی لیبراڵیزم بە ئازادی وەکوو بایەخێکی کۆتایی، لیبراڵەکان کۆمەڵـــگای ئایدیـــال وەکـــوو کۆمەڵگایەک ئەبینن کە «هەرچی زیاتـــر لە گەلاڵەیەکی خۆبەخشـــانە نزیـــک بێـــت».[١٠] ئەمە بەو مانایە نایەت کە لـــە دەوڵەتی لیبراڵدا هیچ ســـنووربەندییەک بۆ ئەوانـــەی خوازیاری دەســـتێوەردان لـــە ئـــازادی ئەوانی دیکەن بوونـــی نییـــە. ئەمە بـــەو واتایـــە دێت کە تەواوی پێوەندییەکان لە نێوان گەورەساڵانی عاقڵمەنـــد لـــە وەهـــا کۆمەڵگایەکدا دەبێ خۆویستانە بێت. لەو کۆمەڵگایانەی وا لە بنەما لیبراڵییەکانەوە هەڵکێشـــراون، ئەم ڕوانگەیە بە هەنـــدێ ســـەقامگیرییەوە(ڕێکەوتنەوە) دەرکەوتـــووە. لـــە دیمۆکراســـیە لیبراڵـــە هاوچەرخەکانـــدا پێوەندییەکانی تاکێک لە گـــەڵ گەورەســـاڵەکاندا ـ سیاســـی، کاری، ژن و مێردایەتـــی ـ خۆویســـتانەیە. لـــە کۆمەڵگای ئەوتۆدا، هاوســـەری کەسێک لە لایان خۆیـــەوە هەڵدەبژێردرێت نەک باوک و دایکییـــەوە؛ کەســـێک پایەی پیشـــەی کەســـێکی تر هەڵدەبژێرێ یان پێی دەگات، کەس بۆ ئـــەو پلە و پایەیە لە دایک نەبووە؛

و دەوڵەتەکان لە پرۆسەی هەڵبژاردندا لە لایەن بەربژێرانێکەوە کە خۆیان بۆ وەئەستۆ گرتنی بەرپرسیاریەتی پێشنیار ئەکەن هەڵدەبژێردرێن. وەها پێوەندیگەلێک نە بۆ یەک جار دەستەبەر بووگن، نە ئەوەیە بۆ هەڵوەشاندنەوە نەبن. تەڵاق ڕێگاپێدراوە، پیوەندییەکانی دامەزراندن و کار و پیشە ئەتوانرێ کۆتایی پێ بێت، ئەتوانرێ دەنگ بە لابردنی دەوڵەتەکان بدرێ. هەروەها پێوەندییەکان لە نێوان هاووڵاتیی بالغ و دەوڵەتی سەقامگیری لیبراڵ خۆویستانەیە، لە بەر ئەوەی کە ئەم هاووڵاتیانە مافی ئەوەیان هەیە کۆچ بکەن یان ڕەگەزنامەی خۆیان بگۆڕن.

یەکێک لەو بوارانەی کە ئایدیالی خۆویستانە بوونی پێوەندییە مرۆییەکان، لە لایان لیبراڵیزمەوە لە تیۆری یان بە کردار کاری پێ نەکراوە، هەمان یەکیەتیی خودی دەوڵەتە. بەم حاڵەش وا پێدەچێ کە دەروەست بوون بە ئازادیی هەڵبژێرەرانی خودموختار لەمەر ژیان لە کۆمەڵگاگەلێکدا کە هەرچی زیاتر لە گەڵاڵەی خۆویستانە(دڵخوازانە) نزیکتر بن، پێویستی بەوەیە کە یەکیەتیی خودی دەوڵەت دڵخوازانە بێت و کەوابوو ئەو جیابوونەوەیە لە لایەن بەشێک لە دەوڵەتەوە لە شوێنێکدا کە ئیمکانی هەبێ ڕێگاپێدراو بێت. دەربڕینێکی نزیک لەم بۆچوونەی سەرەوە، لە لایان یەکێک لە لێدوانە تایبەت و دەگمەنەکانی فەیلەسووفێکی لیبراڵ {مەبەست کارڵ کۆهێنە کە لەخوارەوە ئاماژەی پێدەکرێ} کە ئەتوانرێ لە ناو بڵاوکراوەیەکی کە بابەتەکەی شەرعیەتدان بە یەکیەتی دەوڵەتە بدۆزرێتەوە، ئەگەر چی مانا و دەلالەتەکەی لە لایان نووسەرەوە ئاماژەی پێنەکرابێ. من ئەم لێدوانانەی ژێرەوەم لە میشکدایە لە سەر کۆمەڵگای دیمۆکڕاتیکی لیبراڵ لە کارڵ کۆهێن:

«هیچ کۆمەڵگایەک ناتوانێ لە سەر بنەمای زۆر لێکردن بێت. بە زۆرلێکردن کۆمەڵەیەک لە تاکەکان لەوانەیە ناچار بکرێن یان بترسێنرێن هەتا ملکەچ و گوێرایەڵ بن؛ لە ڕێگای زۆرداریەوە ئەوان لەوانەیە لە بەدواداچوونی کۆمەڵگ/(community) بۆ پارێزگاریکردن {لە خۆیان} بتۆقێنرێن. بەڵام سروشتی کۆمەڵگەی مەدەنیی راستەقینە بە جۆرێکە کە زەبروزەنگ ناتوانێ بنەمای یەکیەتی بێت. یەکیەتی دەبێ لە سەر بنەمای ڕەزامەندی دابمەزرێ...»[١١]

وەها ڕەزامەندییەک ناتوانرێ لە لایان «باوکانی بنیاتنەری» کۆمەڵگاوە بۆ جیلەکانی دواتر باسی بکرێت. لەبەر ئەوەی، بە پیی لیبراڵیزم، باوک و دایک ناتوانن لە ڕووی ئەخلاقییەوە منداڵەکانیان (بە ڕێوشوێن یان بابەتێکەوە) ببەستنەوە.[١٢] بە پێچەوانەی لاک، ئەندامەتی لە دەوڵەتێکدا، جارێک کە بە دڵخواز قەبووڵ بکری، هەتا هەتایی و نەگۆڕ نابێ. چونکوو لیبڕالیزم دەزانێ کە تاکەکان ناتوانن بە دڵنیاییەوە پێشبینیی ئەوە بکەن کە لە درێژخایەندا چ شتێک لە قازانجی ئەوانە. هەر بەو جۆرەی کە فرێدریک شەیک لە وتارێکی لە ژێر ناونیشانی «بەرەو لۆجیکێکی لیبڕالیزم» ئاماژە دەکات «ڕێکەوتنەکان هەمیشە دەبی بە وریابوونێکی تایبەتەوە چاوەدیری بکرین و هەردەم قابیلی هەڵوەشاندنەوە بن».[١٣] دیمۆکراسییە لیبراڵەکان نابێ بە شێوەیەکی دەستووری هەتاهەتایی بن(واتە بۆ هەڵوەشاندنەوە نەبن)، بەو جۆرەی کە ئوستوراڵیا هەیە و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئامریکا شرۆڤەی بۆ دەکرێ کە وابێ. لەبەر ئەمە، ئەوەندە لە جووڵە خستن و فریز کردنی دۆخی هەبوو، جیلێک کە ئازادیی هەڵبژاردنی خۆی ئەزموون ئەکات، هەوڵ ئەدات تا جیلەکانی دواتر لە هەمان ئازادی بێبەش بکات.

سەروەری

لیبراڵیزمی هاوچەرخ، لە بنەماکانی دیمۆکراسی لیبراڵدا دێتە دەربڕین کە بەو پێیە خەڵک سەروەرن. ئەم مافی حوکمدارێتییە خستنە پاڵ خەڵکە، بە ناچاری ڕوونکردنەوە بۆ فەکتێکی سیاسی ناکات یان باسی تیۆرێکی یاسایی ناهێنێتە گۆڕێ، بەڵکوو بانگەشەیەکی ئەخلاقی دەگرێتەوە.[۱۴] خستنە پاڵی(انتساب) مافی حوکمدارێتی بە خەڵک، بانگەشەی ئەوەیە کە مافە ئەخلاقییەکانی فەرمانڕەواکان تەنێ ئەتوانێ لە خولقاندن یان لانیکەم پەسەندکردنی دڵخوازانەی ڕێکخستنە سیاسییە تایبەتەکان لە لایان خەڵکەوە هەڵێنجێت. دەگوتری کە هیچ دەسەڵاتێکی سیاسی بە بێ ڕەزامەندی دەوڵەت ناتوانێ بوونی ببێ.[۱۵] لیبرالیزم بەم ڕوانگەیە لە سەروەری بە مانای ئەخلاقی، بە سەرنجدان بە بۆچوونی خۆی سەبارەت بە تاکەکان وەکوو هەڵبژێرەرانی خۆدموختاری عەقڵانی وەفادارە. پێوەندییەکانی دەسەڵات (Authority) لە نێوان وەها کەسانێکدا ناتوانێ دیاردەیەکی سروشتی بێ کە سەربەخۆ لە خواست و ئیرادەی ئەوان بوونی هەبێ، بەڵکوو دەبێ لە لایان ئەوانەوە خولقابێ، لەهەموو ڕێککەوتنێکدا، ئەمە دەبێ سەبارەت بە ئۆتۆریتەی سیاسی وەکوو مافێکی ئەخلاقی بۆ حکوومەت کردن و ئەرکێکی ئەخلاقی لەمەڕ گوێڕایەڵی بۆ دەوڵەت ، بە هەمان ڕادەی هەر پێوەندییەکی دەسەڵاتی دیکە لە نێو خەڵکی گەورە ساڵدا کاری پێ بکرێ.[۱۶]

بە سەرنجدان بەوەی کە لیبرالیزم کەسەکان وەکوو هەڵبژێرەرانی خۆدموختار چاو لێدەکا، فەلسەفەیەکی تاکەگەرایانەیە. سەروەریی خەڵک ناتوانێ لە بنەڕەتدا موڵکی گشتی بێت کە بەم پێیە تەنها ئەتوانێ لە لایان هەموو هاووڵاتیانی دەوڵەتێکی مەوجوود، لە ناو سنووره هەرمانە نەگۆڕەکاندا بە کار بهێندرێت. لەبەری ئەوە، ئەم سەروەرییە دەبێ لە مافە ئەخلاقییەکانی تاکەکان بە مەبەستی بڕیاردان سەبارەت بە پێوەندییە سیاسییەکانیان پێک بێت. لیبرالیزم ئەمە بە تاکەکانی لە ڕێگای بە فەمی ناسینی مافەکانیان سەبارەت بە کۆچ کردن و گۆڕینی ناسنامەی نەتەوەییان ڕەوا دەبینێت. بە سەرنج دان بەم گریمانەیەی کە لە سەرەوە وترا، خەڵکێک کە بە شێوەیەکی سوننەتی ناوچەیەکیان داگیر کردووە، مافی ئەوەیان هەیە کە درێژە بە نیشتەجێ بوونی خۆیان لەو ناوچەیە بدەن و هەرچۆنێک بێت بە سەرنج دان بەم ڕاستییە کە ئێستا هیچ بەشێکی شیاوی نیشتەجێ بوونی زەوین نەماوە کە لە ژێر حوکمی دەوڵەتێکدا نەبێت، لیبراڵیزم هەروەها دەبێ ئەمە پیشکەش بکەن کە ئەو گرووپانەی کە لە ناوچە و هەرێمێکدا کۆ بوونەتەوە و نیشتەجێ بووگن، بتوانن سەروەریی خۆیان بە کاربێنن. بە واتایەکی دیکە مافی ئەخلاقیی خۆیان لەمەڕ دیاری کردنی پێوەندییە سیاسییەکانیان لە ڕێگای جیابوونەوە بە کاربێنن. لیبراڵیزمی تاک گەرایانە دەبێ شرۆڤەیەکی تاک گەرێتی لە مافی حوکمدارێتیی خەڵک بێنێتە ئاراوە.

حوکمی زۆرینە

ئابراهام لینکۆڵن لە یەکەمین وتاردانی خۆیدا بە شێوەیەکی جیددی بەڵگەی هێنایەوە کە مەسەلەکانی پێوەندیدار بە جودایی خوازی دەبێ بە پێی بنەمای زۆرینە چارەسەر بکرێ:

بە سانایی، ئایدیای سەرەکیی جیابوونەوە ماکی ئانارشییە. «زۆرینە» کە لە ڕێگای سنووربەندی و کۆنترۆڵەکانی یاسای بنەڕەتییەوە جڵەو کراوە و هەمیشە لەگەڵ گۆڕانکاریی بیرورا و هەست و سۆزەکانی خەڵک بە ئاسانی دەگۆڕێ، تەنها حوکمداری ڕاستەقینەی نەتەوەیەکی ئازادە. هەرکەسێک کە ئەوە پەسەند نەکات

لە زەرووڕەتەوە بەرەو ئانارشی یان سەرەڕۆیی هەڵدەفرێ. یەکیەتی نامومکینە؛ یاسای کەمینە وەکوو ڕێککەوتنێکی هەمیشەیی، بە تەواوی ناڕەوایە؛ کەوابوو بە نەفی کردنەوەی بنەمای زۆرینە، ئانارشی یان زۆرداری لە هەندێ فۆرمدا هەموو ئەو شتەیە کە دەمێنێتەوە.[١٧]

من لەگەڵ ئەوەدا هەم کە بنەمای زۆرینە دەبی لە چارەسەرکردنی مەسەلەی جوداییخوازی هەندێ دەور بگێڕێ، ئەگەر بمانەوێ بە پێی بنەماکانی لیبراڵ دیمۆکراتیک چارەسەر بکرێ (و لە بەشی دواتر دا پیشان ئەدرێ کە ئەم دەورە چیە). بەڵام بەڵگەهێنانەوەی لینکۆڵن بۆ حوکمی زۆرینە، مەودای بنەمای زۆرینە لە ناو لیبراڵ دیمۆکراسیدا، بە دوو ڕێگا کە ڕاستەوخۆ لە گەڵ مەسەلەی جیابوونەوە لە پێوەندیدان، {لە قەوارەی خۆی} فراوانتر ئەکات.

یەکەم، بەڵگەهێنانەوە وای دادەنێت کە هەر کەمینەیەک لانی کەم لە بنەمادا، دەتوانێ لە وڵاتێکی دیاریکراودا ببێ بە زۆرینە. بەڵام هەروەک محەمەد عەلی جیناح بەر لە جیابوونەوەی پاکستان و هیندستان ئاماژەی پێ کردووە، ئەمە هەمیشە بەم جۆرە نیە.[١٨] ئەگەر جیاوازییە « بەربڵاو و قووڵەکان، کەمینە و زۆرینە لە یەکتر جیابکەنەوە و هیچ ئیمکانێکی ڕاستەقینە بۆ بوونی کەمینە بە زۆرینە بوونی نەبێ، لەوانەیە کەڵک وەرگرتن لە بنەمای زۆرینە شەرعییەتی نەبێ. جگە لەمە، ئەگەر کەمینە لە ڕووی جوگرافیاییەوە لە ناوچەیەکدا کۆ بووبێتەوە {خاوەن هەرێمی خۆی بێت} و حەزی لە ژێردەستیی زۆرینە نەبێت، بنچینەیەک کە بناغەی بنەمای زۆرینەیە، واتە ڕێزگرتن لە مافە سیاسییەکانی هەموو کەسەکان، بە ڕێگەپێدان بە کەمینە بۆ جیابوونەوە و دامەزراندنی دەوڵەتی خۆی، باشتر خزمەت ئەکرێ. بە کورتی لە شوێنێکدا کە کەمینە هەرێمێکی گونجاوی هەیە، وڵامێکی شیمانەیی بە «ستەمکاریی زۆرینە»، وڵامێک کە لە لایان جان.ئێستوارت میلەوە پشتگوێ خرا، جیابوونەوەیە.

بەڵگەهێنانەوەی لینکۆڵن ئەم بانگەشەیە لە خۆدەگرێ کە حکوومەت کردن لە لایان کەمینەوە، حەتمەن زۆردارانە دەبێت. بەڵام ئەگەر کەمینە لە ڕووی ناوچەییەوە بە ڕادەی پێویست لە هەرێمێکی دیاریکراودا کۆ بووبێتنەوە، ئەوە ئەتوانێ لە ڕێگای جیابوونەوەوە وەکوو زۆرینە بە سەر خۆیدا فەرمانڕەوایی بکات و بە بێ ئەوەی پێویست بکات بە شێوەیەکی زۆردارانە بە سەر زۆرینەدا لە ناو قەوارەی سیاسیی گەورەتری پێشوو حوکم بکات. لینکۆڵن هەڵبەت، جیگرەوەی جوداییخوازی بە هۆی ئەوەی کە «جیابوونەوە ماکی ئانارشییە» ڕەد دەکاتەوە. تەنها بەڵگەی ئەو بۆ ئەم بانگەشەیە ئەمەیە کە «ئەگەر کەمینەیەک لە وەها دۆخێکدا، لەبری ڕێککەوتن و ڕەزامەندی جیا ببێتەوە، ئەوا ئەوان پێشینەیەک دروست ئەکەن کە بە نۆرەی خۆی ئەوانیش دابەش و مایەپووچ ئەکات؛ کەمینەی ئەوانیش هەرکات زۆرینە پەسەندی نەکات کە لە لایان وەها کەمینەیەکەوە کۆنترۆڵ بکرێت، جیا دەبنەوە».[١٩] من ڕای خۆم لە سەر ئەم «تیۆری دۆمینۆی جیابوونەوە» لە بەشی سێهەم دا دەرئەبڕم.

دووەم، بەڵگەهێنانەوەی لینکۆڵن، جیاوازیی نێوان دوو جۆری جیاوازی بڕیاردان، کە گرووپێک لەوانەیە بیدات پشتگوێ ئەخات: بڕیارەکان سەبارەت بەو یاسایانەی کە ڕێکخراوێک دەبێ بیبێ، بە سەرنجدان بەوەی کە گرووپێک لە خەڵک دەیانەوێ ڕێکخراوێک پێک بێنن و بڕیار دان لە سەر ئەوەی کە ئاخۆ گرووپێک لە خەڵک دەیانەوێ ببنە یەک ڕێکخراو {یان نا}. ئەگەر گرووپێک لە دیمۆکراتەکان دەیانەوێ ببنە کۆمەڵەیەک، ئەوان هەروەها دەبی بەوە قایل بن کە هەندێ

له مەسەلەکان بە دەنگی زۆرینە چارەسەر بکەن. تا ئێستا لینکۆلن ڕاست دەکات. بەڵام جۆری دووەمی بڕیاردان: ئەوەی کە ئاخۆ ئەم گرووپە لە درێژەدا {بیانەوێ بۆ هەمیشە} یەک ئەنجومەن بن یان نەبن، ناتوانری هەمیشە بە شێوازێکی ئیلزامهێنەری ئەخلاقی لە لایان دەنگی زۆرینە لە ناو هەموو ئەندامانی گرووپەکەدا بڕیاری لە سەر بدرێ. ئەوە لە بەڵگەهێنانەوەکانی ئازادی و سەروەری پێڕەوی دەکات کە دەڵێ، لە ئەگەری بوونی جوداییخوازەکان، ئەوان دەبێ ڕێگاپێدراو بن هەتا ئەو هەرێمە لە دەوڵەتی مەوجوود کە لەودا ڕێفراندۆمێکی جوادابیخوازانە بەڕێوە دەچێ دیاری بکەن. (ئەم بانگەشەیە لە بەشەکانی سێ و چواردا پەرەی پێ دەدرێ و تایبەتمەندییەکانی دیاری دەکرێ). لەبەرئەوەی ئەگەر تەواوی هاووڵاتیانی دەوڵەتی هەبوو، بۆیان هەبا لە ڕێفراندۆمدا دەنگ بدەن، ئەوان دەیانتوانی وە پێشی جوداییخوازەکان بکەون و یەکیەتیی دەوڵەت لەوە بەدوا دڵخوازانە نابێت و هەروەها جوداییخوازەکان لەو بارەدا نابن کە بتوانن بەشی خۆیان لە سەروەریی سیاسی و مافی کۆتاییی خۆیان بۆ دیاری کردنی پێوەندییە سیاسییەکانیان بە کار بێنن.

من بەڵگە هێنانەوەیەک بەم بانگەشەیە کە دەڵێ جوداییخوازەکان بۆیان هەبێ ناوچەیەک دیاری بکەن کە لەودا ڕێفراندۆمی سەربەخۆیی بەڕێوەبچێ، زیاد ئەکەم کە {ئەم بەڵگە هێنانەوەیە} لە بەڵگەهێنانەوەکانی پێوندیدار بە ئازادی و سەروەری جیاوازە. وا پێدەچێ کە تەنها دوو ڕێگا بۆ ئەوەی کە دەنگی زۆرینە بتوانێ هۆکارێکی ئەخلاقی بۆ قەبووڵکردنی ئەنجامی دەنگەکان بێت بوونی هەیە. یەکەم، ئەگەر گرووپێک لە خەڵک لە سەر چارەسەر کردنی کێشەیەک بە دەنگی زۆرینە ڕێک بکەون، ئەم ڕێککەوتنە هۆکاری ئەخلاقی بۆ قەبووڵکردنی ئەنجامەکان بۆ هەموو لایەنەکانی ڕێککەوتن چ بە بەڵی یان نا بە زۆرینە و یان هەردەنگی سپی ئەخولقێنێ. بەڵام دووەم، لەوانەیە باروودۆخێک لە ئارادا بێ کە لەو بارووردۆخەدا ئەم ڕاستییە کە بڕیارێک بە دەنگی زۆرینە گیراوە هۆکاری ئەخلاقی بۆ قەبووڵ کردنی بڕیارەکە تەنانەت بۆ ئەوانەی وا لەگەڵ ئەوەدا نین کە بڕیارێک لەم ڕێگایەوە بگیرێ بە دی دێنێ. ئەمە لەوانەیە بە جۆرێک بێت کە تەنانەت ئەگەر(١) گرووپێکی خەڵک هەبێ کە هیچکامیان بۆیان نەبێ گرووپەکە بە جێ بێڵن، (٢) بڕیارێک کە هەموو ئەندامانی گرووپ دەبێ بیسەلمێنن بۆ هەموویان بدرێت، و (٣) دەنگی زۆرینە ڕێبازێکی دادپەروەرانە بۆ بڕیاردانە.

وای دابنێن کە ئەم باردۆخانە جێگای ڕەزامەندی بێت، ئەگەر نەخۆشینێکی مەترسیدار، بەتەشەنە بەڵام قابیلی چارەسەرکردن لە نێوان گرووپێک لە خەڵک کە لە دورگەیەکدا گیریان خواردووە بوونی هەبێت. جارێکی تر وای دابنێن کە شێوازی بەربەرەکانێ لە گەڵ ئەم نەخۆشینە لە ڕێگای دەنگی زۆرینەوە پەسەند دەکرێ بەڵام ئەوە کەمینەیە کە بڕیاردان بەم ڕێگایە پەسەند ناکات و دەنگدان بایکۆت ئەکات. واپێدەچێ کە لەم بارودۆخەدا، دژبەران بۆ پێڕەوی کردن لە ڕێبازی پەسەندکراو بە دەنگی زۆرینە هۆکاری ئەخلاقییان هەیە. بەڵام تەنانەت ئەگەر بابەتی وەکوو ڕێگای دووەم لەئارادا بێ کە لەودا دەنگی زۆرینە بتوانێ بەڵگەیەک بۆ قەبووڵ کردنی ئەنجامەکانی دابهێنێ، ئاشکرایە کە ئەم ڕێگایە زۆربەی کاتەکان لەگەڵ بارووەدۆخی جوداییخوازی ناگونجێت. زۆربەی جارەکان، لە وەها بارووەدۆخێکدا، هەلومەرجی ژمارە (١) جێگای ڕەزامەندی نیە، واتە دژبەرەکان دەتوانن خۆیان لە گرووپی گەورەتر لە ڕێگای جیابوونەوە بگوازنەوە.

بەم پێیە، لەو نموونانەدا کە جوداییخوازەکان بتوانن گرووپێکی هەبوو

به جێ بێڵـــن، کەڵک وەرگرتـــن لە بنەمای زۆرینـــە هۆکاری ئەخلاقی بۆ پەســـەندکرنی ئەنجامەکانی دەنگدان دروســـت ئەکات؛ تەنها لـــەو ئەگەرەدا کە ئـــەوان ڕەزامەندیی خۆیان ســـەبارەت بەوەی کـــە کێ دەتوانـــێ مافی دەنگدانـــی لە ڕێفراندۆمـــی جوداییخوازەکان هەبێ دەربڕیبـــێ. هەڵبەت ئاســـاییە ئەوان پێداگری لەسەر ئەوە بکەن کە مافی دەنگدان تەنها دانیشـــتوانی ئەو ناوچانـــە بگریتەوە کە لەواندا هیوای گەیشـــتن بە دەنگی زۆرینە بۆ جیابوونەوەیان لێ دەکرێ.

لە کۆتایی بەشی یەکەمدا، من بانگەشەم کرد کە دەکرێ بە هۆکاری بوونی ســـتەم و ســـەرکوت یان بە هۆی مافی دیاری کردنی چارەنووســـی نەتەوەییە، پاساو بۆ جیابوونەوە بهێنرێتەوە.

ئەگـــەر بەڵگەهێنانەوەکانـــی ئەم بەشـــە دروســـت بن، ئەمجـــار، ئەگـــەر جیابوونەوە مومکیـــن بێت، بە پێی لیبرالیزم ئەوا دەتوانێ ڕێگاپێدراو بێت؛ تەنانەت ئەگەر خاوەنی وەها پاســـاوێکی ئەخلاقی نەبێ. بـــە واتای دیکە، لە شـــوێنێکدا کە دەلوێ دەبـــێ ڕێگاپێدراو بێـــت، لەبەرئەوەی گرووپێکی جوداییخواز کە ئارەزووی جیابوونەوە دەکات بە ڕادەی پێویست بەهێز هەیە هەتا بە شێوەیەکی سەرکەوتووانە لـــە چالاکییـــە سیاســـی ـ کۆمەڵایەتییـــە ڕێکخراوەکان، کە بۆ گەیشـــتن بەو مەبەستە پێویستن، بەشداری بکات. ئەم چالاکییانە بە زۆری وەهـــا لێکدراو، ئەســـتەم و درێژ دەبن کە جیابوونەوە ئەنجامی هەوەســـێکی کاتیی گرووپێک نابـــێ. بۆ ڕێگاپێدان بە جیابوونەوە، تەنها بـــە هۆکارگەلی ئەخلاقی وەکوو زوڵم و ســـتەم یان مافی دیاری کردنی چارەنووسی نەتەوەیی، بەڵام نەک بەم هۆکارە کە بە قووڵی ویســـتراو بێت و لە ڕێگای چالاکیی سیاسی پێویستەوە هەوڵی بۆ بدرێ، واپێدەچێ لەگەڵ بەڵگەهێنانەوەکانـــی پیوەندیـــدار بە ئازادی، سەروەری و حوکمی زۆرینە نەگونجێ.

جگەلەمـــە، بە پێی بنەمـــا لیبراڵییەکان، جیابوونەوە لە شـــوێنێکدا کە ئیمکانی هەبێ دەبێ ڕێگاپێدراو بێ، تەنانەت ئەگەر بە ڕێگای دیاریکراو پەسەند نەکرابێت. کەوابوو لەوانەیە لە گەڵ لۆرد ئەکتۆن و پییێر ترۆدۆ هاوڕایی بکرێ کـــە دەولەتگەلی فرەنەتـــەوە لە دەوڵەتی یەک نەتەوە باشـــترن.[۲۰] لەوانەیە هەروەها لە گەڵ هەندێ لە نەتەوەخـــوازەکان هاوڕایی بکرێت کە واباشترە کە هەموو ئەندامانی نەتەوەیەکی فرەهەنگی ئەندامی یەک دەوڵەت بن. بەڵام بە پێی بنەما لیبراڵییەکان، وەها پەسەندکردنێک ناتوانێت لە ڕوانگەی ئەخلاقییەوە بۆ پاســـاوی پێـــش گرتنـــی زۆرەملـــی بـــە جیابوونەوەی نەتەوەیەک لـــە دەوڵەتێکـــی فرەنەتەوە یان بەشـــێکی نەتەوەیەک لـــە دەوڵەتێکی یەک نەتەوەیـــی بەس بێ. پێش گرتنی بە زۆرەملی لـــە جیابوونـــەوەی گرووپێک لە گـــەڵ بنەما لیبراڵییـــەکان بەم هۆکارە کە ســـەربەخۆیی بە قازانجی ئـــەو گرووپە نیـــە ناگونجێ. ئەم مەسەلەیە بە مانای باوک سالارییە.

کەوابـــوو، جۆری ئـــەو جیابوونەوانەی کە دەبـــێ بە پێـــی تیۆریی لیبـــراڵ ڕێگاپێدراو بن بەڵام لەویـــش بەربڵاوترن، ئەو جۆرانە لە جیابوونەوەن کە پاســـاوی ئەخلاقییان هەیە و هەروەهـــا ئەوانەی وا خـــوازراون. بەڵام بە دڵنیاییـــەوە بە کردەوە بەشـــێک لە وڵاتێک، بەدەگمەن حەزی لـــە جیابوونەوەیە، مەگەر ئـــەوەی کە هۆکاری بە هێزی بۆ نارازی بوون لە باروودۆخی ئێســـتا هەبێ. بۆچی گرووپێک دەیانـــەوێ لەوەهـــا بارووددۆخێکـــدا، بـــەرەو چەرمەســـەریی گـــەورەی تێکدانی یەکیەتی وڵات بڕۆن، ئەگەر لەگەڵ بەربەست و ستەمی کولتـــووری، بارووددۆخـــی خراپـــی ئابووری بەرەوڕوو نەبن؟

بەشی سێهەم

ئاخـــۆ بنەمای جیابوونەوە، کە من بانگەشـــە دەکـــەم لـــە لیبرالیزمـــەوە دێ، دەتوانـــێ

بە شێوەیەکی گونجاو لە بارودۆخی ڕاستەقینەدا جێبەجێ بکرێ؟ من بانگەشەی ئەوە دەکەم کە هەر گرووپێکی جێگیر و کۆبووەوە لەناوچەیەکدا، کاندیدایەکی بەهێز بۆ جیابوونەوەی ڕێگاپێدراوە. ئەوەی کە ئاخۆ داخوازیی جیابوونەوە بە هەند وەربگیرێت، بە دڵنیاییەوە پێوەندیی بەم بابەتەوە هەیە کە داخۆ زۆرینەی خەڵکی دانیشتووی هەندێ ناوچە، خوازیاری جیابوونەوە بن. بەڵام ئەگەر، هەرێمی جێگای باس، بە شێوەیەکی سەربەخۆ لە بنەمای زۆرینە، قابیلی ناسینەوە(دانپێدانان) نەبێت، بۆ نموونە بە سەرنجدان بەوەی کە هەرێمی وڵاتێکی دیاریکراو لەناو فیدراسیۆنێک یان ئەوەی کە هەرێمێک کە بە شێویەکی نەریتی لە لایان نەتەوەیەکی دیاریکراو لەناو دەوڵەتێکی فرەنەتەوەدا دەستی بەسەردا گیراوە، لەوکاتەدا، واپێدەچێ بنەمای زۆرینە لەوانەیە ئەنجامی پێکناکۆکی لێ بکەوێتەوە.[۲۱] ڕێگەم پێ بدەن ئەمە ڕوون بکەمەوە. لێگەڕێن{وای دانین} لەوێ بزاوتێکی جیابوونەخوازانە لە ویستێریای باکوور، واتە هەرێمێک لە دەوڵەتی ویستێریا بوونی بێ.

لە گشتپرسییەکدا، زۆرینەی ویستێریای باکوور دەنگ بە جیابوونەوە دەدەن. کەوابوو لەوانەیە، ویستێریای باکوور دەبێ ڕێگای پێ بدری هەتا جیا بێتەوە. بەڵام وای دانێن کە لەوێ هەروەها ناوچەیەک لە وێستێریای باکووریش بێ کە ناوی وێستیریای باکووری ڕۆژئاوا بێت کە لەوێدا دەنگی زۆرینە بە دژی جیابوونەوە بێت. کەوابوو لەوانەیە نابێ وێستێریای باکوور ئیجازەی ئەوەی هەبێت کە ئەو بەشە لە دەڤەری خۆی سەربەخۆ بکات. بەم پێیە واپێدەچێ بنەمای زۆرینە ئەنجامی ناتەبا بەدەستەوە ئەدا، مەگەر ئەوەی کە بتوانرێ هەرێمی خاوەن توانای جیابوونەوە، بە شێوەیەکی سەربەخۆ لە بنەمای زۆرینە، دیاری بکرێ، کە بۆ دەست نیشان کردنی ئەوەی ئاخۆ پێش گریمانەکان بۆ ئیجازەی جیابوونەوە بوونی هەیە کەڵکی لێ وەربگیرێ.

ئەتوانرێ ئەم کێشەیە لە ڕێگای کەڵک وەرگرتن لە بنەمای زۆرینەی «دووپاتە بوو» چارەسەر بکرێ. لێگەڕێن بزاوتی جیابوونەوە خواز، بۆ نموونە ویستێریای باکوور ئەو هەرێمە دیاری بکات کە دەبێ گشت پرسیی تێدا بەڕێوە بچێ. وای دانێن زۆرینەیەک بۆ جیابوونەوە هەبێ و ئەم جیابوونەوەیەش لەبنەمادا ڕێگاپێدراو بێت. ئێستا هەر ناوچەیەک لە ویستێریای باکوور دەبێ بە نۆرەی خۆی ڕێگای پێ بدرێت هەتا دەنگ بەوە بدا ئاخۆ دەیهەوێ لە ویستێریای باکوور جیا بێتەوە (و ئەگەر بیهەوێ لەگەڵ ئەوەی کە لە ویستێریا ماوەتەوە بمێنێتەوە). ئەگەر زۆرینەی خەڵکی باکووری ڕۆژئاوای ویستێریا نایانەوێ بەشێک لە دەوڵەتی سەربەخۆی ویستێریای باکوور بن، هەر ناوچەیەک لە ویستێریای باکووری ڕۆژئاوابە نۆرەی خۆی دەتوانێ لەمەڕ جیابوونەوە لە باکووری ڕۆژئاوای ویستێرا دەنگ بدات و هەتا دوایی. ئەم کەڵک وەرگرتن لە دووپاتە کردنەوەی بنەمای زۆرینە لە هەرێمی دەستنیشان کراو لە لایان بزاوتێکی جیابوونەوە خوازەوە، دەبێ ئەنجامێکی تەبا و یەکلاکەرەوەی بە دواوە بێ. ئەمە گەڕانەوەیەکی چەوتی بۆ دواوە لێناکەوێتەوە. گەڕانەوە بە شێوەیەکی لۆجیکی چەوت و شەڕەنگێز نیە، چونکوو ناتوانێ واوەتر لە سیاسەتێکی دوولایەنە زیاتر بڕوات. ئەمە لە ڕووی کردەییشەوە کارێکی شەڕەنگێزانە نییە. ئەو بەڵگە و نموونە کەمانەی وا لە سەر جیابوونەوە هەن، ئەو شتەی بەمدواییانە پێی دەوترێ «تیۆری دۆمینۆی جیابوونەوە» ناسەلمێنن، واتە ئەم بانگەشەیە کە جیابوونەوەیەکی سەرکەوتووی سەرەتایی، لەوانەیە زنجیرەیەک جیابوونەوە بە دوای خۆیدا بێنێ کە یەکەی سیاسی نەگونجاوی لێ دەکەوێتەوە.[۲۲] ژمارەیەک لە

جیابوونەوەی ناکۆلۆنیالی یاسایی لە سەدەی بیستەمدا وەدیهاتوون. بۆ نموونە، نەرویج لە ساڵی ۱۹۰۵ لە سوید و ئایسلەند لە ۱۹۴۴ لە دانیمارک جیابووەوە. بە دوای ئەم جیابوونەوانە، جیابوونەوەی زیاتر لەدەوڵەتە تازە سەربەخۆکان یان لە دەوڵەتەکانی دایک نەهاتنە ئاراوە. هەڵبەت دەبێ بزانرێ کە ڕوانگەیەکی ئازادانەتر سەبارەت بە جیابوونەوە لەچاو ئەوەی ئێستا هەیە، لەوانەیە ببێتە هۆی ئەوەی کە ژمارەیەکی زیاتری جیابوونەوە ڕووبدەن. بەڵام هۆکاری کەم هەیە بۆ ئەوەی وای دانێین وەها ڕەفتارێک، ژمارەیەکی زۆر قەوارەی سیاسیی نەگونجاو و سەیروسەمەرەی لێ دەکەوێتەوە. لەبەر ئەوەی کە خەڵک هەر وا سووک و ئاسان یەکیەتیی دەوڵەتی هەبوو، تێک نادەن. بە تایبەتی ئەگەر ئەم تێکدانە بە قازانجی خۆیان نەبێ و ئەگەر ئەو سکاڵا و گازندانەی کە جیابوونەوەیان لە لا شیرین دەکات بە دادپەروەری و هاودڵییەوە لەگەڵیان هەڵسووکەوت بکرێ. بێجگە لەمە، جیایی سیاسی لە یەک ئاستدا ئەتوانێ لەگەڵ تێکەڵکردنی ئابووری(و سیاسی) لە ئاستێکی دیکە پێکەوە ڕوو بدەن. باسکەکان دەیانتوانی لە ئیسپانیا جودا ببنەوە، لە حاڵێکدا هەروەها لە گەڵ ئیسپانیاشدا تێکەڵی جڤاتی ئابووریی ئەورووپا دەبوون. هەرچۆنێک بێت لەوانەیە ترس لە باڵکانیزە بوون تارادەیەکی زۆر وەهمی و خەیاڵی بێت. ئار. ئەی. داڵ و ئی. ئار. تۆفت پیشانیان داوە کە لە نێوان قەبارەی دەوڵەتەکان و داهاتی ناخالیسی نەتەوەییان (GNP)، یان تواناییان بۆ بەردەوام بوون وەکوو قەوارەی سەربەخۆی سیاسی، پێوەندیی مانادار بوونی نیە.[۲۳]

ئاخۆ کەڵک وەرگرتنی «دووپاتە بوو» لە بنەمای زۆرینە بۆ دیاری کردنی سنوورە سیاسییەکان، لە ڕووی تیۆریکەوە باڵکیش، بەڵام لەڕووی کردەییەوە ناواقیعیە؟ باشە، سەرنج بدەن کە چۆن سویسییەکان لەگەڵ جوورا (Jura)، ناوچەیەکی کاتۆلیکی فەرەنسی زمان لەناو کانتۆنی بێرنی پرۆتێستانی ئاڵمانی زمان هەڵسووکەوتیان کردووە. (فێدراسیۆنی سویس پێکهاتوو لە کانتۆنەکانە، کە لە خۆگری ناوچەکان و ئەوانیش لە کۆمۆنەکان پێک هاتوون). لە ناوچەی جوورا لە ساڵی ۱۸۱۵وە، واتە کاتێک کە بە کانتۆنی بێرنەوە لکێندرا هەستی جودایی خوازی بوونی بووە. لە ساڵی ۱۹۷۷ دا حەوت ناوچەی جوورا لە کانتۆنی بێرن ڕێگایان پێدرا هەتا دەنگ بدەن ئاخۆ دەیانەوێ لە بێرن جیا ببنەوە. بیرتان نەچێ، تەنها ناوچەکانی جوورا دەنگیان دا نە گشت کانتۆنەکە. لەوێ زۆرینە لایەنگری جیابوونەوە بوون. بەڵام لە سێ ناوچە لە حەوت ناوچەکانی جوورا، زۆرینە دژی جیابوونەوە بوون. لە ساڵی ۱۹۷۸ ئەم سێ ناوچە بە تەنهایی دەنگیان دایەوە و بە دەنگی زۆرینە بڕیاریان دا لەگەڵ کانتۆنی بێرن بمێننەوە. دواتر هەرلەوساڵەدا، چوار ناوچەکەی تر، کانتۆنی نوێی جوورا یان پێک هێنا. لەو کاتەوە، پاشان یەکێک لە کۆمۆنەکانی کانتۆنی جوورا، لەمانەوە لەگەڵ کانتۆنەکەدا، نارازی بووە و هەندێ پێشبینیی بۆ ئەم کانتۆنە هەیە کە بە ئەنجامدانی ڕیفراندۆمێک بڕیار بدات کە ئاخۆ لە گەڵ ئەم کانتۆنە بمێنێتەوە یان دووبارە ڕەگەڵ کانتۆنی بێرن بکەوێتەوە.

بەشی چوارەم

ئەگەر بانگەشەی سەرەکیی ئەم وتارە دروست بێت، لیبراڵیزم وا دەخوازێ کە هەر گرووپێکی کۆوەبوو لە هەرێمێکدا کە لەناو دەوڵەتێکدان، دەبێ بتوانن {لەو دەوڵەتە} جودا ببنەوە، ئەگەر خۆیان بیانەوێ و ئەگەر ئەو جیابوونەوەیە لە ڕووی ئەخلاقی و کردەییەوە ڕێی تێ بچێت. دەست نیشان کردنی تایبەتمەندیی تەواو لەو بارووددۆخەی کە جیابوونەوە ناموکین دەکات، واوەتر لە پانتایی هەوڵێکی سەرەتایی بۆ سەرقاڵبوون

بە بابەتــی جیابوونەوەیە. لەوانەیە ئەوە بەهیچ کلۆجێک کردەیی نەبێت. هێشتاش دەتوانرێ هەنــدێ هەلومــەرج پێشــنیار بکرێــن. ئەو مەرجانــەی کە لەوانەیە ڕێگا بــە جیابوونەوە نەدەن دەتوانن ئەمانەی خوارەوە بن:

۱ ئەو گرووپەی کــە خوازیاری جیابوونەوەیە بــە ڕادەی پێویســت گــەورە نییــە هەتــا بەرپرســیاریەتییە ســەرکییەکانی دەوڵەتێکی سەربەخۆ وەئەستۆ بگرێت.

۲ ئــەو ئامادەگییەی تێــدا نییە هەتا ڕێگا بە گرووپەکانی ژێر دەســەڵاتی خۆی بدات هەتا جیا ببنەوە. ئەگــەر چی وەها جیابوونەوەیەک لە ڕووی ئەخلاقی و کردەییەوە ڕێی تێ بچێت.

۳ دەیهەوێ گرووپەکانی ژێر دەسەڵاتی خۆی کە ناتوانن بە هۆی پرش و بڵاوی یان هۆکاری دیکە جیاببنەوە، بچەوسێنێتەوە یان ستەمیان لێ بکات.

۴ ناوچەیەک لە ســەر سنوورەکانی دەوڵەتی مەوجــوود بە دەســتەوە ناگــرێ، بە جۆرێک کــە جیابوونــەوە، ســاز بوونــی هەرێمێکی دەورەدراوی(enclave) لــێ دەکەوێتەوە. {بۆ نموونە ئەگەر پارێزگای یەزد بیهەوێ لە وڵاتی ئێران جیابێتەوە. وەرگێر}

۵ ناوچەیــەک بە دەســتەوە دەگــرێ کە لە ڕووی کولتووری یان سەربازییەوە بۆ دەوڵەتی هەبوو پێویستە.

۶ ناوچەیەک بە دەستەوە دەگرێ کە بەشێکی زۆر ناهاوسەنگی لە ســەرچاوە ئابوورییەکانی دەوڵەتی ئێستای تێدایە.

هەرچۆنێــک بێت ســێ مەرجــی ئاخر پێویست ناکەن بەربەســتی لە شکان نەهاتوو لە ســەر ڕێگای جیابوونەوە بــن. توانای ژیان و مانەوەی هەرێمێکــی دەورەدراو (enclave) وەکوو دەوڵەتێکی سەربەخۆ، تارادەیەکی زۆر بە نیازپاکیی دراوسێ نزیکەکەیەوە بەسراوەتەوە. کــە لەوانەیە ســتەمکارانە وەهــا چاکەیەکی پــێ ڕەوا نەبینێ. هەندێ کێشــەی هەرێمی و ســەرزەمینی، دەتوانرێ لە ڕێــگای دووبارە نیشتەجێ کردنەوەی خەڵک چارەسەر بکرێ، ئەگەر ئەوان ڕازی بن و بە شــێوەیەکی شیاو قەرەبوو بکرێنەوە. پێویســتی بە کۆنترۆڵکردنی هەنــدێ ناوچــە، بــە هــۆکاری کولتووری، ســەربازی یان ئابووری، لەوانەیــە لە ڕێگای حوکمدارێتیی یاســایی هاوبەش بەســەریدا، یان ڕێککەوتنێکی دوولایەنەی شیاو جێبەجێ بکرێ. هەندی کێشــەی ئابــووری لەوانەیە بە پێدانی قەرەبوو لە لایــان جوداییخوازەکانەوە بــە دەوڵەتی دایک بۆ پشــکی ناهاوســەنگی سەرچاوە ئابوورییەکانی لە دەستچوو لە خاڵی ئاخردا قابیلی چارەسەرکردن بن؛ یان لە ڕێگای خاوەندارێتیی هاوبەشــی سەرچاوەکان لە ناو دەوڵەتی جوداییخواز، لە لایەن هەردوولایانەوە یان هاووڵاتییەکانیان {چارەسەر بکرێن}.

ئەم وتارە لەبری وڵام دانەوە، پرسیاری زیاتر دێنێتە ئاراوە. کێ لە ڕووی ئەخلاقییەوە مافی بە سەر سوودەکانی ئەو سەرچاوە سروشتیانەدا هەیە کــە بە شــێوەیەکی زۆر ناهاوســەنگ لــە نێــوان ویلایەتەکانــدا دابەش کــراون؟ ئاخــۆ هەمــوو دانیشــتوانی هەرێمیک مافی ئەوەیان هەیە بەشــداری لە گشتپرســییەکی جیابوونــەوەدا بکەن؟ تەنانەت ئەو کەســانەی کــە لە لایان دەوڵەتێکــی بێگانەوە و بە دژی خواستی خەڵکی خۆجێیی هێنراون؟ لانیکەمی ئەو بەرپرسیاریەتیانە چین کە هەر دەوڵەتێکی ســەربەخۆ دەبێ بتوانێ وەئەســتۆیان بگرێ؟ چ تێبینیگەلێــک دەبــێ لەمــەڕ جیابوونەوە ڕەچاو بکــرێ ئەگەر جوداییخوازەکان بیانەوێ بە جێــگای دەوڵەتێکــی تــر، کۆمەڵگایەکی ئانارشیســت پێــک بێنــن؟ هەتــا چەنێک دەوڵەتێکی لیبراڵ دەبێ ڕێگا بە جیابوونەوەی گرووپێــک بدات کــە دەیانــەوێ دەوڵەتێکی داخراو ودژ بە بەها لیبراڵییەکان ســاز بکەن؟ ئاخــۆ لیبراڵیزم نەک تەنهــا جیابوونەوە بەڵکو هەروەهــا دەرکردنــی بەشــێکی وڵات، بــە ڕێگاپێدراو دەزانێ؟ ئەمانە و پرسیاری دیکەش دەبێ وڵام بدرێنەوە ئەگەر تیۆرێکی نموونەیی

شـــیاو لە جیابوونەوە گەڵاڵە بکرێ. بەڵام بە دڵنیاییەوە دەبێ گەڵاڵە بکرێ!

سەرچاوەکان

*. Harry Bern. “A Liberal Theory of Secession.” Political Studies XXXII (1984): 21-31.

[1]. See Michael Walzer, Obligations: Essays on Disobedience, War and Citizenship (Cambridge Mass, Harvard University Press, 1970), pp. 46-8.

[2]. The quotation is from The Social Contract, Book 111, ch. XI. Contemporary political scientists have given some attention to philosophical aspects of secession, but usually such attention consists of brief asides in works on topics other than secession. See, for example, R. A.Dahl, After theRevolution (New Haven, Yale University Press, 1970), pp. 59-63.

[3]. See The Politics of Johannes Althusius, translated with an introduction by Frederick S.Carney (London, Eyre & Spottiswoode, 1964), ch. XXXVIII.

[4]. See Hugo Grotius, The Law of war and Peace, translated by Francis W. Kelsey (New York,Bobbs Merrill, 1925). pp, 261-2.

[5]. See Samuel von Pufendorf, De Officio Hominis el Civis Juxta Legem Naturalem (Vol. two),translated by F. G. Moore (New York, Oxford University Press, 1927), p. 137.

[6]. Perhaps the best work in English is still Alfred Cobban, The Nation State and National Self-Determination (London, Collins, 1969). This is the revised edition of a work first published in 1945. See also Stanley French and Andreas Outman, ‘The Principle of National Self-Determination’ in Virginia Held, Sydney Morgenbesser and Thomas Nagel (eds), Philosophy, Morality and International Affairs (New York, Oxford University Press, 1974).

[7]. This characterization is borrowed from S. I. Benn, ‘Individuality, Autonomy and Community’, forthcoming in Eugene Kamenka (ed.), Community (London, Edward Arnold).

[8]. Jules Steinberg, Locke, Rousseau, and the Idea of Consent (Westport, Conn., Greenwood Press, 1978), p. 24.

[9]. Compare Maurice Cranston, Freedom: A New Analysis (3rd edn.) (London, Longmans,1967), p. 53; John Plamenatz (ed.), Readings from the Liberal Writers (London, Allen & Unwin,1965), p. 30; D. J. Manning, Liberalism (London, Dent, 1976), pp. 101-4.

[10]. The quotation is from John Rawls, A Theory ofJustice (Oxford, Oxford University Press1972). p. 13. See also, Carole Pateman, The Problem of Political Obligation (Chichester, John Wiley, 1979). esp. the introduction.

[11]. See C. Cohen, Democracy (New York, The Free Press, 1971), p. 44.

[12]. I have explored elsewhere what the consent consists in on which the unity of the state as well as p Aitical obligation and authority could be founded. In ‘Political Obligation and Democracy’,Australasian Journal of Philosophy, 54 (1976), pp. 250-4, I try to show that it cannot consist in participation in democratic elections; in ‘In Defense of the Consent Theory of Political Obligation and Authority’, Erhics, 87 (1977), pp. 260-71, that it can consist in acceptance of membership in the state.

[13]. See F. Schick, ‘Towards a Logic of Liberalism’, Journal of Philosophy, LXXVII (1980), pp. 80-98.

[14]. S. I. Benn, ‘Sovereignty’, in Paul Edwards (ed.), The Encyclopaedia of Philosophy (Vol. 7), p. 504.

[15]. I argue for this claim at greater length in ‘What is the Basis of Political Authority?’, The Monist, 66 (October 1983).

[16]. Compare the first sentences of Ch. VIII of the second of Locke’s Two Treatises of Government and of Ch. IV of Rousseau’s The Social Contract.

[17]. Carl Sandburg, Abraham Lincoln: The War Years (Vol. I) (New York, Harcourt, Brace, 1939), p. 132.

[18]. See Liaquat Ali Khan, Pakistan (Cambridge, Mass, Harvard University Press, 1951), p. 72.

[18]. Sandburg, Lincoln: The War Years, p. 132.

[19]. See P. E. Trudeau, Federalism & TheFrench Canadians (Toronto, Macmillan, 1968).

[20]. The central idea in this argument is derived from Robert A. Dahl, A Preface to Democratic Theory (Chicago, Chicago University Press, 1956), ch. 2, esp. section VII.

[21]. Compare Onyeonoro S. Kamanu, ‘Secession and the Right of Self-Determination: anO.A.U. Dilemma’, The Journal of Modern African Studies, 12 (1974), pp. 355-76.

[23]. See Size and Democracy (Stanford, Stanford University Press, 1973).